

FTAMP 17.01.09

DOI: <https://doi.org/10.32523/2664-5157-2021-1-68-80>

Д. Ысқақұлы

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы
(E-mail: danday_09@mail.ru)*

Ш. Сағатова

*Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы
(E-mail: astana14_14@mail.ru)*

Абайтанудың алғашқы кезеңіндегі әлеуметтік ұстанымдар

Аннотация. Мақалада абайтану ғылымының негізі ХХ ғасырдың басында қаланғаны айтылады. 1909 жылы ақынның алғашқы жинағы Санкт-Петербурда жарық көріп, Алаш көсемдері Ә.Бөкейхан, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы Абай шығармашылығы туралы мақалаларын жариялады. Абай мұрасын белсенді түрде зерттеу Кеңес өкіметі орнағаннан кейін, Абайдың өлеңдерінің 1922 жылы Қазан мен Ташкентте басылып шыққан кезінен өріс ашады. Сол жылдары «Абай» журналында, басқа да мерзімді басылымдарда («Қызыл Қазақстан» журналы, «Еңбекші қазақ», «Ақжол» газеттері) Ж.Аймауытовтың, Ә.Сағдидің, Б.Кенжебаевтың мақалалары жарияланды. Сондай-ақ ұлы ақынның туындылары туралы С.Мұқанов, А.Сегізбаев, Қ.Кемеңгеров, С.Сәдуақасов, Ы.Мұстамбаевтардың зерттеулері жарық көрді. Баспасөз беттерінде қарама-қайшы әдеби пікірлер өршіді. Олардың бір тобы Абайды ғұлама ақын, кемеңгер ойшыл, данышпан философ ретінде мойындап, биік баға берсе, таптық және пролетарлық мәдениет идеялары ықпалында жүрген екінші топ оны ескі дәуірдің, феодалдық қоғамның, діни қараңғылықтың ақыны деп танып, шығармаларын жосықсыз сынға ұшыратады.

Мақалада негізінен 1920 жылдары абайтану төңірегінде өрістеген идеологиялық айтыстар тартыстар қамтылған.

Кілт сөздер: Абай, алғашқы басылымдар мен жарияланымдар, кеңес өкіметі, пікірсайыстар, қазақтың ұлы ақыны, баға беру, революциялық идеялардың ықпалы.

Кіріспе

Зерттеудің *міндеті* – Абайтанудың алғашқы кезеңінде туындаған әлеуметтік ұстаным мәселелерін қарастыру.

Абайтанудың негізін қалаған ғылыми мақалалар мен сыни пікірлерді талдау, кеңес дәуірінің алғашқы жылдарында туындаған әлеуметтік ұстанымдарды саралау, сол кезде жазылған ғылыми еңбектерді талдау арқылы абайтану ілімінің алғашқы баспалдақтарын зерделеу осы мақаланың *мақсаты* болады.

Зерттеуде салыстырмалы-тарихи (компаративистика), сипаттамалық, салғастырмалық, диахрондық, синхрондық, мәдени-тарихи, аналогиялық талдау әдістері кешенді түрде пайдаланылды.

Зерттелетін мәселенің тарихы. 1917 жылғы Ресейдегі төңкерістен кейінгі жылдардағы қазақ әдеби сынындағы негізгі тақырыптардың бірі әдеби мұра болды. Өйткені, билік басына келген большевиктердің пролеткульт теориясы марксизм-ленинизм ілімінің таптық принципін басшылыққа алды да, әдеби дамудың дәстүрлі сабақтастығын, жалғастығын жоққа шығарып, өткендегінің бәрін ескі, бізге керегі жоқ деп жариялады. Қазақ халқының сан ғасырлар бойы жасаған, тірнектеп жүріп жинаған әдеби мұрасының барлығы ескірген, көнерген, ал жаңа заманның жаңа ұрпағы өз әдебиетін жаңадан жасауы керек делініп, басты міндет ретінде алға қойылды. Басқасын былай қойғанның өзінде, ұлы Абайдың өзі феодализмнің ақыны деп танылды.

Ә.Бөкейхановтың 1905 жылы «Семипалатинские запискиде» [1, 2 б.] жарық көрген қазанамасынан бастау алып, кейіннен К.Ысқақұлының, А.Байтұрсыновтың, М.Дулатовтың парасатты пайымдауларынан соң Абай қазақ әдебиетіндегі өзіне лайықты орнын ала бастаған болатын. Ақындар Абайды жырға қосты. М.Жұмабаев 1912 жылдың өзінде-ақ «Атақты ақын – сөзі алтын хакім Абайға» деп жыр жырлады:

Шын хакім, асыл сөзің – баға жетпес,
Бір сөзің мың жыл жүрсе, дәмі кетпес.
Қарадан хакім болған сендей жанның
Әлемнің құлағынан әні кетпес...
Тыныш ұйықта қабірінде, уайым жеме:
«Қор болды қайран сөзім босқа!» деме.
Артыңда қазақтың жас балалары
Сөзіңді көсем қылып жүрер жөнге! [2, 22 б.]

«Уак» деген бүркеншік атты автор «Қазақ» газетінде басылған «Абай кітабын оқығанда» өлеңінде [3, 4 б.]:

Құмар боп қайта-қайта анықтайсың,
Бойды ерітіп, буынды алып мағынасы.
Тұрғанда, оған неғып қамықпайсың,
Сөзі рас, таза, сөзі ақыл,
Көңілге бір жері жоқ жабыспайтын,
Қазақта мұнан артық сөз шыққан жоқ,
Бағалап: мынау не деп, пар ұстайтын, –
деп толғанады.

Ал Сәбит Дөнентаев 1918 жылы былай деп жазған:

Қараңғыда туып ең,
Қара бетті жуып ең,
Таба қылмай дұшпанға.
Қолға ұстаған туымыз,
Қанат құйрық, бойымыз.
Қонғанда да ұшқанда
Құрмет етіп затыңды,
Бетке ұстаймыз атыңды [4, 38 б.].

1918 жылдың 4 ақпанынан бастап Семей қаласында Ж.Аймауытовтың редакторлығымен (кей деректерде М.Әуезовпен бірге айтылады) «Абай» журналы жарыққа шықты. Абайдың атымен аталған журналдың алғашқы саны «Екеу» бүреншек есімді авторлардың «Журнал туралы» деген [5, 3 б.] беташар мақаласымен ашылды. Онда: «Сөз сыбырға, іс жыбырға айналды. Береке кетіп, азды, тозды. Сол кезде қалың надан, қара тұманды қақ жарып, тас жарып шыққан бұлақтай жарқ етіп Абай туды. Ақылды дана, рахымды әділ, шынға сусаған, қыңырды жөнге, қисықты тезге салмақ болған, бұзықтықпен алысып өткен Абай еді. Қазақтың әдебиетіне жөн берген: сөздің сыртын сырлап, ішін түрлеген, өлеңнен өрнек шығарған, ақындық, сыншылдық бірдей дарыған Абай еді. Өнер тап, оқы, харакет қыл, тәрбие ал, ынсапты, адал бол деп қақсап өткен Абай еді. Халықтың қамын же, адам баласын бауыр тұт, адамшылыққа қызмет ет деген Абай болатын, өмір жолында Абайдың айтпағаны аз. Ақыл, білім, сезім, терең ойлылығына қарағанда, Абай қазақтан шыққан философ (данышпан) екендігін айта келіп... кемеңгердің атына арнап, журналымыздың атын «Абай» қойдық», – деп жазады [5, 3 б.]. «Басқа жұрттың атақты білімдісінен Абай кем емес, білімдіні құрмет ете алмасақ – тоғышарлығымыз», – деп, Абайды аса жоғары бағалайды [5, 4 б.].

«Екеу» Абайдың сыр-сипатымен таныстыра түскен: «Әдебиетімізге де негіз салған Абай, адамшылық, тәрбие, ғылым, өнеркәсіп деген сөздерді терең ойлап, тексерген де Абай. Қазақтың

тұрмысын, өмірін, мінезін, айқын суреттеп, кемшілігін көрсеткен де Абай. Солай болған соң журналды Абайға арнадық, Абайды қай жерінен болсын ұстаз қылып, бетке ұстап, жастар шәкірт болып, соңынан жүруге талаптанғандығын көрсетеді... Еңбек қылған ер қадірін білу – ел борышы. Абайды құрметтеуге бүкіл қазақ, оның ішінде көңілі жетік оқығандар борышты. Абайды бетке ұстасақ, білгішке ергіш нысанамызды көрсетеміз – бір, адамдық борышымызды атқарамыз – екі» [5, 4 б.]. Мақалада Абайдың өлеңдері талданылмайды: оның халыққа, әдебиетке сіңірген еңбектері санамаланып, үлгі тұтылады. Мақаланың соңы «маңдайыма ұстаған ақын Абай - қазағым» деп үмітпен шығарып отыр» деген жолдармен аяқталады [5, 5 б.].

Сол кездегі жаңадан орнап жатқан совет өкіметінің әдебиет жайлы ресми пікірін «Еңбекші қазақ» және «Қызыл Қазақстан» басылымдарында жарық көрген материалдардан анық көруге болады. «Қызыл Қазақстан» журналындағы әдебиеттің өткеніне қатысты 1922 жылы А.Сегізбаевтың «Халық және әдебиет», С.Мұқановтың «Қазақ әдебиеті һәм Ыбырай» сияқты мақалалары жарияланды. Бұларда әлі таптық көзқарасқа негізделген ұр да жық солақай сындар көрінбейді.

Бұл жерде әдебиетке деген таптық көзқарастың суық салқыны есе бастағандай әсер етеді.

Талдау

Абайдың өлеңдері 1922 жылы Қазан және Ташкент қалаларында басылып шықты. Бұл ақын шығармаларының совет өкіметі кезінде кітап болып алғашқы шығуы еді. Қазанда басылған нұсқасын Бернияз Күлеев дайындап, сөз басын жазған. Онда ақын шығармашылығына баға беру жоқ, басылып шығу жағдайларына тоқталған. 1909 жылы шыққан басылымында әріп, емле қателерінің көп кеткендігін, Абай өлеңдерінің әлі де толық жиналмай жатқандығын ескерткен.

Ал Ташкентте шыққан басылымында берілген «Оқырманға ескертуде»: «Қазанда Абайдың сөздерінің бәрі қалдырылмай басылып жатыр деп сүйініп жүруші едік. Қазаннан шыққан Абайды көргенде, көңіліміз суып қалды. Қазанның Абайы шалалау түзетілген баяғы ескі Абай болып шықты, ішінде жаңадан қосылған бір ауыз сөз жоқ» - делінген. Осы басылымға Х.Досмұхамедов пен У.Омаров «Дұрыстаушылардан» жазған. Онда Абай өлеңдерінің бірінші басылымындағы әріп, емле, тілдік мәселелерге тоқталған. «Абайды жұмыстауға білім комиссиясына қамшы болған Нәзір Төрехұлов болды» - деп көрсеткен.

Абайдың 1909 жылы Санкт-Петербурда, 1922 жылы Қазанда және Ташкентте басылып шыққан басылымдарын салыстыра отырып, профессор Әбдірахман Сағди салмақты ойлар өрбітеді. Оның «Абай» атты көлемді зерттеу мақаласы «Ақжол» газетінің 1923 жылғы бірнеше [6, 3 б.] нөмірінде жарық көрді. Автор 1909 жылғы бірінші басылымның «Баспасы ескі, емлесі ескі, ескі болғанда өте орасан. Баспа реті жөнсіз. Көп сөздері қисынсыз қате басылған, оқушы айыра алмастай жерлері көп болған екендігін» айтады. Бірінші басылымға қарағанда, үшінші дұрысырақ шыққан. Мақаланың бірінші бөлігінде осы үш басылымды салыстыра отырып, Абай өлеңдеріне текстологиялық талдаулар жүргізеді.

Автордың ақын туралы ойлары «Абайды жұртшылық жағынан тексеру» атты тарауында көрініс тапқан. «Ақындар өз заманы жұртшылығының жемістері болады. Ақынның миы, жүрегі өзі ішінде жасаған мұхитына (айналасына) қарап істейді», «...бір халықтың көрмек тұрмысы, дүние тіршілігі, техникасы қандай болса, ол халықтың ақындары да сондай болады» деп, өзінің әдіснамалық бағытын анықтап алып барып, ақын поэзиясын талдайды [6, 3 б.].

«Абай – сыршыл (лирик) ақын. Оның өлеңдерінің бәрінде де қайғы бар, зар бар. Ол зарланады, ел мұңын зарланады. Өзінің білімді, сезімді болуы себепті ел үшін қайғырады». «Абай қазақтың жалғыз ақыны ғана емес, ақындықтың үстіне Абай - қазақтың ояну дәуірін бастаушы ойлаушыларының ең біріншісі». «Абайды бұл жолға жеткізген өзінің бақытсыздығы емес, бәлкі Абайдың алдындағы елінің бақытсыздығы» [6, 4 б.].

«Абай өлеңдерінің табиғаты һәм ішкі рухы жағы туралы» айтқанда, «Бірінші кезекті нық таяныш нәрсе – ақынның өмір тарихы болмақшы»– деп, Абай өмірбаянына үңіледі. Абайдың

өмірі оның шығармашылығына әсер еткен дегенді айтады. «Абай барлығы 5313 жол шамасында өлең жазған. Бұлардың ішінде орысшадан тәржіме қылғаны 1700 шамасында. Соңғыларын шығарып тастағанда, Абайдың нақ өз тарапынан шығарған өлеңі 3612 жол шамасында болады» деген статистикалық фактілер бар. 1884 жылдан 1903 жылға дейін әр жылы қанша жол өлең жазғаны келтірілген. Одан Абайдың ең көп өлең жазғаны 1889 жыл екені (1032 жол), ал 1903 жылы бар болғаны 16-ақ жол өлең туылғаны сияқты қызықты деректерді оқимыз. «Абай 1898 жылдан соң Аллаға жақындап, Алланы жақ етеді. Алла туралы көбірек ойлап, сол ретте халыққа Алла туралы пәлсапа сөздер сөйлеп, Алла туралы діни үгіттер үйретеді» [6, 5 б.].

Ә.Сағди Абайдың ақындығы туралы төмендегідей қорытындыларға келген:

1) Абай жиырма жылдық әдеби өмірінің басында «күштілік көрсетті», «соңғы жартысында әлсізденеді».

2) Өмірінің әуелгі жартысында оның өлеңдерінде табиғат пен тұрмыс мәселелері жырланса, соңына қарай діншілдік сипат алып, «идеализм деген пәлсапа жолына бұрып тұйықтайды».

3) Абай кітабында берілген суретінде қандай болса, «өлеңдерінде де сондай көрінеді». «Абайдың мандайында ойшылдық пен толқындаушылық бірлеседі. Бірақ кейіннен ойшылдық жеңіп кетеді».

4) «Абай өлеңдері халықшылдық, қазақшылдық рухымен шығарылған».

5) «Абай өлеңдерінде (әсіресе әдеби өмірінің соңғы жылында) шындық (реальность) күшті, хатта діни мәселелерге де шын ынтасымен қарайды».

6) Абай сопылық жолға түспеген. «Жалғыз-ақ Абайдың кемшілігі өмірі ақтығында дінге берілгендігі».

7) Абайдың кейбір өлеңдерінде пікір қайшылықтары да кездеседі.

8) Абайдың ешбір әдебиетке, адамға еліктегені білінбейді [6, 5 б.].

«Абайдың тілі һәм өлшеулері» атты шағын тарауда ақынның тіл кестесі әңгіме болған. «Абай тілінің кеңдігін, өткірлігін қазақ тілінің кеңдігі, өткірлігі деп қарау керек. Бұл тілдің байлығы, әдемілігі Абай өлеңдері арқылы ашық көрінеді» – деп, ақынның тіл көркемдігін аса жоғары бағалайды [6, 5 б.].

Ә.Сағдидің «Абай» атты мақаласы ұлы ақынның поэзиясын ғылыми тұрғыдан танып білуге жасалған алғашқы қадамдардың бірі еді. Мақала кеңес өкіметі орнағаннан кейін жазылғанымен де пролеткультик көзқарас әлі беки қоймағандықтан да болу керек, Абайдың ақындығын талдап, бағалаған тұстарда таптық принциптің салқыны сезілмейді. Бай-кедей, үстем тап, қанаушы, қанаушы тап деген сияқты кейінірек саяси-әдеби терминге, модаға айналған сөздер кездеспейді. Мақала Абайдың шығармашылығын саяси-идеологиялық тұрғыдан емес, объективті-ғылыми саралау жасау арқылы талдауымен құнды.

1922 жылы басылған Абай өлеңдері жинағына пікірлер көріне бастады. Соның бірі – І.Жансүгіровтің «Абай кітабы» атты Ташкент басылымына жазылған рецензиясы («Тілші», 8.05.1923 ж.). Рецензияда Абай өлеңдерінің мәтіні, яғни соңғы басылымда кеткен жаңсақтықтар әңгіме болған. Баспадан кеткен әріп, емле, қателерін айтпағанда, сөздердің дұрыс берілмеген 21 фактісін нақтылы мысалдармен керсетеді. Абай өлеңдерін толықтырып, басып шығу мәселесін көтереді. Бұл жерде ақын Ілиястың ақын Абайдың өлеңдерін жақсы білетіндігі көрінеді.

Бұл пікір С.Мұқановтың атақты «Қара тақтаға жазылып жүрмендер, шешендер» [7, 3 б.] атты мақаласындағы Абай туралы айтқан теріс ойларына қарсылық болатын.

Ал Сәбеңнің бұл мақаласы А.Байтұрсыновтың елу жылдық мерейтойына байланысты жазылып, онда Ахметті Кенесары, Шоқан, Ыбырай, Абай сияқты ескішіл бағытты қолдайтын, солардың жолын қуушы ұлтшыл деп айыптаған болатын. С.Мұқанов бұларды халыққа пайдасы жоқ адамдар санаған. «Оның тілі майда, өткір екендігінде сөз жоқ. Өлеңнің іші-сыртын түгел қылып түсіндіреді» – деп, ақындығын жоғары бағалайды [7, 3 б.]. Солай болғанымен де, «Жеті атасынан бері бай болған, тобықтыны бір шыбықпен айдаған тұқым. Қай күнде де ақсүйекте ұлтшылдық та, ақ жүректілік те азғантай болатын еді» – деп, оны жеті атасынан ақсүйек,

яғни халыққа жат көреді [7, 3 б.]. Ары қарай өз ойларын «Арғын, найманжиылса, таңырқаған сөзіме, қайран сөзім қор болды-ау, тобықтының езіне» деген өлеңі өзінің кім екендігін сездіреді. Кезінде арғын-наймандар билеген Абай қазір қолынан билік кетіп, ақырында өзінің табақтасына қадірсіз болғандығын, жаңа заманның әуенімен кетіп, өзі Кененің ізін қумаған еді» – деп, жалғастырған [7, 3 б.]. Абайдың өлеңдері жақсы болғанымен де, өзі үстем таптан шыққандықтан да пролетарлық мәдениетке қосыла алмайды деген солақай пікір атойлап тұр.

Әрине, С.Мұқановтың әдебиет, оның өткені жайлы айтқан солақай пікірлері көзі ашық, әдебиет пен мәдениеттің маңында жүрген қазақ зиялыларын бейжай қалдырған жоқ. Сәбиттің қазақтың тарихына, өткендегі көрнекті өкілдеріне, әсіресе Абайға қатысты оларды қаралау ниеттегі ойлары ұлтжанды азаматтардың қарсылығын туғызды. Оның үстіне бұл Сәбеңнің ғана ойлары емес, буыны беки бастаған совет өкіметінің де пікірі-тұғын. Соған қарамастан, бұл мақала онсыз да жаңа биліктің келуімен байланысты қордаланып, шешімін күте бастаған әдебиет мәселелерінің үстіне май құйып жібергендей болды да, пікір таласы басталды да кетті. Айтысушылардың бір жағындағы Сәкен, Сәбит, Әбдірахмандар пролетарлық әдебиет бағытын насихаттап, өткеннің барлығының керегі жоқ, жаңа заманда бәрін соған сай етіп жаңадан жасаймыз деді. Ал айтыстың екінші жағында ұлтжанды азаматтар – алашшылдар болды. Олар қазақ әдебиетінің ұлттық дәстүрі жолымен дамуын қорғап, пролеткультшылдардың бағытына қарсы шықты. Бірсыпыра әдебиетшілер аралық позиция ұстанды.

Бүкіл жиырмасыншы жылдары толассыз жүріп, отызыншы жылдардың орта шеніне шейін жалғасқан әдеби айтыстарда орталық мәселе Абай болды. Пролеткультшылдар Абайды өршелене қаралап, тарихтың қоқысына тастауға әрекет жасаса, ұлтшылдар оны жанталаса қорғады. Өйткені қазақ ұлтының, мәдениеті мен әдебиетінің болашақ тағдыры қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, арман-мүддесін шынайы жырлаған Абай тағдырының шешілуімен байланысты болатын; Абайды жоққа шығару арқылы қазақ халқының ұлттық даму жолын жауып тастау негізгі мақсат-тұғын.

Алғашқылардың бірі болып С.Сәдуақасов үн қатты. Ол Сәбиттің әдебиет, оның өткені, әсіресе Абай жайлы пікірлеріне мүлдем қарсы шықты. Нені болса да турасынан айтатын Смағұл «біреу Абайды күйдіріп, өртеп жіберу керек дейді екен. Себебі, Абай ескі, ол бұрын болған, бізге жаңа керек. Бұл сықылды пікірге жаңа пікірлі жастар қалай қарау керек? Бұл пікір сырттан қарағанда, рас, дұрыс емес. Біз ескіге қарсы болғанда, оның шын шіріген, ескірген жеріне қарсымыз. Осы күнгі гүлдендірудің орнына бүлдіретін, шірететін, ілгері басуға бөгет болатын жеріне қарсымыз» – деп, ойын күлтілдетпей ашық білдірді [8, 3 б.]. Смағұлдың ойынша: «Біз өткен заман мен осы күнгінің арасын шорт кесіп тастамаймыз. Менен бұрынғының бәрі ескі, менікі ғана жаңа, сол жаңа өзіме жетеді, өзімді қанағаттандырады деп біз ешуақытта да айта алмаймыз» [8, 3 б.]. Өткен дәуірдің әдебиетін зерттеуде әдіснамалық маңызы бар бұл пікір ұлтжанды азамат Смағұлмен бірге, сол кездегі өлкелік партия комитетінің органы «Еңбекші қазақ» газетінің редакторы, коммунист С.Сәдуақасовтың да пікірі болатын. Бірақ та редактордың мұндай пікірлері билік басындағыларға ұнамады да оны келесі жылы орнынан түсуге мәжбүр етті.

«Қазіргі дәуір – іс дәуірінде» Смағұл өз ойын әрі қарай жалғастырып, Абайға қайта соғады: «...біз іске жарайтын ескіден жиренбейміз, біз оны өз керегімізге жаратамыз. Әлгі Абайға қайта келейін. Абайдың біз шәкіртіміз деп, әрине, айтпаймыз. Бірақ Абайдың сабақ болатын жері де бар. Абай – анық ақын. Абай – әдемі сөздің ұстасы. Абайдан біз әдемі сөзге үйренуіміз керек. Абай құр ғана ақын емес, ол бір белгілі заманның адамы, заманында болған кертартпалыққа, бұзақылыққа Абай қарсы болған. Оныңсынаған, оның мінеген тұрмысы осы күні әрине, өзгереді, бірақ әлі өзгермеген, жетпеген жерлері де бар. Олай болса, осы күнгі кем-кетіктерімізбен күресу жолында Абайдың іске асатын сөздері әлі толып жатыр» [8, 3 б.]. Смағұл Абайды ашық қорғайды. Өз пікірін тағы да «Біз «ескі», «жаңа» деген сөздердің арасын тым жадағай, құрғақ түсінбеуіміз керек. Бұл екеуінің арасында байлам бар, қатынас бар. Қыс

пен жаздың арасында жазғытұрым бар. Ескі мен жаңаның ортасындағы байламымен бірге түсіну керек» – деп логикалық жағынан дәлелдей түскен.

«Еңбекші қазақ» газетінде Б.Кенжебайұлының «Абай», редакциялық «Абайдың өлеңдері туралы» мақалалары жарық көрді [9, 3 б.]. Бұларда Абай поэзиясы жақсы жағынан бағаланған. Бейсенбай XIX ғасырдағы қазақ жазба әдебиетінің аса көрнекті өкілі А.Құнанбаевтың өмірінің көпшілігі бай-болыстарға, ұлықтарға қарсы әділеттілік жолындағы күресте өткендігін айта келіп, Абай «шын ақын ба, ақын болса, қандай? Ол кімнің ақыны, ұстанған жолы, көздеген бағыты қандай?» деген сауалдар төңірегінде әңгіме қозғайды.

Бейсенбай «Абай – өте ақын кісі, бұған өлеңдерінің суреттері, ұйқасымдары, ойына келгенді қиналмай толқытып, түйдектеп шығаратындығы дәлел. Осымен бірге Абай – сыршыл ақын» деген негізгі ойды ақынның қазақ поэзиясына қосқан жаңалықтарын айта отырып дәлелдейді. Сөйтіп, «Абай қазақтың жазба әдебиетін бастады, соған негіз салды. Сондықтан, Абай – қазақ жазба әдебиетінің ағасы. Бұл орын Абайға үлкендік те, кішілік те қылмайды. Абай өлеңдерін қарап келіп шығаратын қорытындымыз: Абай – халық ақыны» – деген тұжырым жасаған [9, 3 б.]. Мұндай пікірдің солақай тұрпайы социологиялық сындар үстемдік құра бастаған жиырмасыншы жылдардың орта шенінде айтылуы үлкен жетістік еді.

С.Мұқановтың атышулы мақаласынан кейін-ақ алашордашыл қаламгерлерді қазақ әдебиетінің тағдыры қатты ойландыра бастады. Пікірлесіп, ойласып, ортақ тұжырымға келгендей де болды. Олардың әдебиетке деген ортақ көзқарасы М.Жұмабаев жасаған «Алқаның» бағдарламасында көрініс тапты. Жоғарыда айтып өткеніміздей. «Алқаның» әдебиет жайлы бағдарламасы пролеткультшылдардың бағытына мүлдем қарама-қарсы. Әдебиетке, Абайға қатысты пікіріне көз жіберейік: «Қазақ әдебиетінің алыбы Абай – қазақ даласына кеулеп кіріп келе жатқан капитализмге, отаршылдыққа халықтың қанды жас төгіп, еріксіз шалған бірінші құрбаны. Ел билеп, елге ақыл айтудан бастап өмірден үміт үзуге, тұңғыық ойға барып тірелген Абайдың өмірінің, ақындығының трагедиясы да тереңдігі осындай. Абайдың алыптығы – қыл көпірдің үстінде тұрғандығы, екі қолмен, екі үмітпен алысқандығы, сондықтан қазақ әдебиетінің ескі мағынасын, бұрынғы бағытын тереңдеткендігі, әдебиетке жаңа түр кіргізгендігі.

Абай жиын-тойдың ақыны болмағандықтан, әсіресе баспасөздің жоқтығынан, Абайдың әдебиеттегі бағыты, әсіресе түрі елге тарай алмайды. Сол дәуірде қазақ даласына капитализм кеулеп кіре береді. Әдебиетте бағыт та, түр де қалмайды. Әдебиет «ғизатлу, оқурметлу», «бісімлдә» деп басталатын сөздің басы сықылды былдыр-батпаққа айналды» [10, 259 б.].

Абай туралы Ж. Аймауытов та пікір білдірген. Ол арнайы мақала жазбаса да «Мағжанның ақындығы» атты атақты мақаласында жол-жөнекей сөз қылады. Жүсіпбек Мағжанның ақындық қырларын ашу мақсатында оны Абаймен салыстырады: «Өлеңнің тілге жеңіл, құлаққа жылы тиюін Абай да іздеген, Абай да сөздің ішін мәнерлі, тонын сұлу қылуға тырысқан, бірақ дыбыспен сурет жасауға, сөздің сыртқы түрін әдемілеуге Мағжанға жеткен қазақ ақыны жоқ. Өлеңнің сыртқы сұлулығына, дыбысына әуестеніп кеткендіктен кейде Мағжан өлеңдерінің ішкі маңызы кем болып шығады» [2, 417 б.]. Абай мен Мағжанды салыстыру арқылы екі ақынның өзіндік сыр-сипаттарын ашып көрсетеді. Абайда ой басымдығын, ал Мағжан өлеңдерінің сыртқы формасының барынша сұлу келетіндігін айту арқылы екеуінің де мықты жақтарын дөп басып айта білген.

Ж. Аймауытов Мағжанның қазақ, татар, орыс, батыс, шығыс әдебиеттерінен үйренгендігін айта отырып, әсіресе Абайдан көп тағлым алғандығын айтады. Ақынның «Көңілді ашар», «Сәуле», «Хор сипатты қарындас», «Күз», «Өткен күн» деген өлеңдерінде Абай сөздері ұшырайды», – деп жазды Жүсіпбек [2, 417 б.]. Мысалға Абай мен Мағжанның екі өлеңін салыстырады. Соның бірі: «Мағжан жазады:

Сылдырап аққан өзенге
Үй тігіп дереу қонысып.

Бұрала басып былқылдап,
Әзілдесіп сыңқылдап,
Жас келіншек, жас қыздар,
Кереге жайып, уық байлар.

Абай жазады:

Сылдырап аққан өзенге
Көшіп ауыл қонғанда.
Қыз-келіншек үй тігер,
Бұрала басып былқылдап
Ақ білегін түрініп,
Сыбырласып, сыңқылдап.

Абайға еліктеуі ең алғашқы кезде болған» [2, 418 б.].

Ж.Аймауытов Абайды арнайы әңгіме қылмағанмен де оны Мағжанның тәлім алған бір ақындық ұстазы етіп көрсету арқылы-ақ оны ұлы ақын деп бағалап отыр. Тағы да «ақындық жүзінде Абайдан соңғы әдебиетке жаңа түр кіргізіп, соңына шәкірт ерткен, мектеп (школа) ашқан күшті ақын Мағжан екенінде дау жоқ. Абайдан соң өлең өлшеулерін түрлендірген тағы да Мағжан» [2, 428 б.], – деп, пікірін нығарлай түседі. Абайдан соң қазақ өлеңіне Мағжанның көп жаңалықтар кіргізгенін айта отырып, Абай поэзиясының қазақ әдебиеті шыққан биігі екендігін, одан кейінгінің бәрі Абаймен салыстырыла отырып бағаланатындығын аңғартып отыр.

Абай поэзиясының өзіне лайықты бағасын алуға жиырмасыншы жылдары әдеби айтысқа белсене араласқан Қошке Кемеңгеров те айтарлықтай үлес қосты. Ол 1925 жылы шыққан «Қазақ тарихынан» атты кітабының төртінші бөлімінде осы мәселе бойынша парасатты ойлар айтты. Ол патша өкіметінің саясатына қарсы шыққан қазақтың ұлы перзенттері Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин және басқа да ақын-жазушылар жайлы баяндағанда, Абайға ерекше назар аударады.

Қ.Кемеңгеров С.Мұқановтың «Көркем әдебиет туралы» мақаласына жауап ретінде жазылған «Көркем әдебиет туралы» мақаласында Абай жайында оң ойлар білдірді. Әдеби айтыс барысында С.Мұқановпен пікір таластырған Қошке Сәбиттің бұдан бұрынғы адасуларын айта отырып: «Ертеректе Абай мен Аханды іске жарағысыз қылған Сәбит бүгін ұлтшылдықты отаршылдық туғызды» деп, «Масаны» әжетке жаратып, «Заманды әркім билемек» деп, Абайдан мысал келтіріп отыр», – дейді. Бұл жерде Қошке С.Мұқановтың «Қара тақтаға жазылып жүрмендер, шешендер» [7, 3 б.] деген мақаласындағы теріс пікірлерін меңзеп отырған сияқты.

Әдебиет туралы айтысқа қатысып, «Әдебиет әңгімелері» [11, 3 б.] мақаласын жазған С.Сәдуақасов Абай туралы бірнеше жерінде оңды пікірлер айтты. Смағұл «Абай-мамайынды біз білмейміз, Бернияз-перниязынды естігеніміз жоқ, осы күнгіге өзіміз де жараймыз» деушілер де болды. Егер бұлай деушілер бола қалса, олар біздің надандығымыздан басқа ешнәрсені дәлелдемес еді. Ескіден қалған мұраға біз ие боламыз ба, жоқ болмаймыз ба?», – деп мәселені төтесінен қойды [11, 3 б.].

Смағұлдың әдебиет жайлы пікірлері ой тереңдігімен, парасаттылығымен көзге түседі. «Сәбит жолдас «Еңбекші қазақ» жазылған мақаласында «Қазақ әдебиеті өзінен-өзі үлгі алатын дәуірге жеткен жоқ» дейді», – деп жазады Смағұл. Әрі қарай: «Неге жеткен жоқ? Жетпесе, қашан жетпекші? Қазақ әдебиеті өткеннен де қазіргі халінен де тәжірибе ала алады. Өзінен-өзі үлгі алатын дәуірге әбден жетті. Тегінде өзінен-өзі үлгі ала алмайтын әдебиет болуға тиісті емес. Өткенді ұмытып, өткеннің бәрін мансұқ қылып тастағанда, жоққа қайдан өспекші?

Сондықтан біз ескі мұрадан жерімейміз. Ескі мұраның жарайтынын аламыз, жарамайтыны қалады. Абай да – ескі мұра. Бірақ Абайдан қалған мұраның көбі әлі ескірген жоқ. Әлі де қазақ ақындары Абайдан шеберлікке үйренуі керек... Абайдың жазғандарының көбі қазақтың жаңа жұртшылығының алдында әлі ескірген жоқ... біз Абайдың «Болысын» қалай ескіртеміз... Олай болса, ол аурулармен, ол кемшіліктермен күресу жолында Абайдың жазғанын неге пайдаланбаймыз?» – деген тұжырымдар жасайды [11, 3 б.].

Жиырманшы жылдардағы қазақ әдеби сынының басты әдіснамалық кемшілігі шығарманы талдағанда, мазмұнын бөлек, түрін бөлек алып қарастыруы еді. Форма мазмұнның көрінісі, әдеби шығарманың біртұтас туынды екендігі ескеріле бермеді. Нәтижесінде мазмұны жақсы, түрі нашар, немесе түрі жақсы, мазмұны нашар деген сияқты сындар қаптап кетті. Бірінші орынға мазмұны қойылды да көркемдігі жоғары болғанымен идеясы коммунистік идеологияға сәйкес келмесе, бәрібір ол шығарма нашар деп танылды. Сол кездегі әдеби сынға қойылған талаптарды Хамза Жүсіпбековтің «Әдебиет тексеру ережелері. Әдебиетті Маркс, Ленин жолдарымен сынаудың негіздері» [12, 5 б.] атты мақаласынан анық көреміз. «Ең әуелі біз ескі әдебиет болсын, жаңа әдебиет болсын, қысқасы не нәрсені сынасақ та мынаны негізге алып сынаймыз. Сол істеп отырған нәрсе біздің түпкі ұсталған мақсатымызға және қазіргі күнделік сол мақсат үшін істеп отырған ісімізге пайдалы ма, зиянды ма? Қандай зияны, қандай пайдасы бар деген көзбен қараймыз.

Екінші сөзбен айтқанда, біз Абайдың өлеңін алсақ, соны жалпы алғанда, мазмұн жағынан қандай пайдасы, зияны барлығын қарауымыз керек. Біз не нәрсенің болсын, қандай әдебиет болмасын түрі емес, мазмұнын тергеп алып қараймыз. Біз әрбір әдебиетті сынағанда, коммунистік бағытты алға ұстап, таптық көзбен қарағанда әрбір жазбалы әдебиеттердің қандай маңызы мен мәнісі барын ашумен қатар төңкеріске қарсы мазмұнды әдебиетпен аянбай күресіп отыруымыз керек», – деген жолдардан совет өкіметінің әдеби сындың алдына қойған негізгі мақсаты айқын көрінеді [12, 5 б.]. Осы әдіспен келіп, Х.Жүсіпбеков Абайды былайша сынады: «Ескі әдебиетті алғанда, Абайды алсақ, мазмұн жағынан бізге пайдасынан зияны көп. Бірақ түр жағынан үлкен пайдасы бар, біз Абайдың өлеңін сынасақ, Абайды қазақ ел бол, партияны қой, өнер тап, еңбек қыл дегеннің мәнісі не, оны неге айтып отыр, соларын тексеру керек. Абайдың заманы – қазақ елінің ақсақалдық дәуірі. Қазақтың мәдениет үшін оралғы болған байлардың дәуірі, өшіп келе жатқан дәуірі» [12, 6 б.].

Сөйтіп Абайды сынаудың дайын қалыбына салып жібергенде, ол ескішіл, кертартпа болып шыға келеді. Тек Абай ғана емес, осы стандартпен келіп, төңкеріске дейінгі қазақ әдебиетінің барлығы дерлік байшыл, зиянды, халыққа жат саналды.

Жиырманшы жылдардағы айтыста белсенділік танытқан Ы.Мұстамбаев Абайды солақай сындардан барынша қорғады. Өйткені Абайдың мәселесі дұрыс шешілмей, әдебиеттің мәселесі дұрыс шешілмейтін. Сондықтан да Ыдырыс Абай туралы айтылып жүрген біржақты пікірлерге қарсы шықты. Ол қазақтың нағыз әдебиеті Абайдан басталады; «Қазақ елінің тұңғыш шын ақыны – Абай», «ұлтшылдар Абайды жақсы көреді деп Абайды Абай демеуге бола ма?» – деген пікір айтты [13, 3 б.].

Ы.Мұстамбаев Абайдың ақындық тағдырына осындай қауіп төніп тұрғанда, оны қорғау үшін барын салды. Ыдырыстың Абай туралы пікірлерінің жиынтығы ретінде «Абай» атты көлемді мақаласы «Жаңа әдебиет» журналында жарық көрді [13, 5 б.].

«Әдебиет айтыстарымыздағы негізгі мәселенің бірі – ескіні тексеру» – деп бастаған Ыдырыс бірден «Жаңа ескіден құралады. ескіні құрастырып, қорытып «кәрі» тарих жаңа шығарады» – деп жазады [14, 6 б.]. «Әрине, бұл күнде Марксті, Плехановты, Ленинді түн ұйқысында, Абай заманындағы құранның орнына, басына жастап жатып жүрген жастар Абайдың сөзіне тоймайды, онан іздегенін таба алмайды» – дегенінде ұраншыл заманның ащы шындығы жатыр [14, 7 б.].

Ыдырыс Абайдың өлеңдерін талдай келіп, «Әрине, Абайды түгелімен бүгінгі салт-сана ыңғайымен тексерсең, Абай артта қалды. Бірақ, «шу дегенде, құлағың тосаңсиды, өскен соң мұндай сөзді бұрын көрмей» – депақынның өзі айтқандай, заманына, ортасына Абайдың өлеңдерінің бәрі бұрын көрмеген, естімеген таңсық сөз, жылтыраған маржандай көрнекті зат.

Қазақтың көбі-ақ өлең жазады. Абай секілді өлеңшілер қазақ ішінде бұрын да көп болған деушілер де бар. Бұған біз нана алмадық. Рас, өлеңшілер қазақ ішінде бұрын да болған, бірақ дәл Абайдай ақын таба алмайсың. Абайды және де жабайы қараөлеңшілерге тағы қоса алмайсың. Абайдың ақындық беті тым күшті» – деген негізгі ойларын білдірген [14, 18 б.].

Абайдың ақындық шеберлігін талдағанда, махаббат, табиғат лирикасын, «Аттың сыны», «Желсіз түнде жарық ай» өлеңдерін жоғары бағалайды. Абайдың ең әдемі өлеңінің бірі деп, «Көлеңке басын ұзартыпты» атайды. Ыдырыс әсіресе Абайдың тіл шеберлігін жоғары қойған. «Ал, тіл жағына келсек, Абай өте шебер. Өлеңдерінің көбі жабайы тілмен келіп, жеңіл оқылады. Тағы сол жабайы тілмен отырып орайтын мағынасы тым үлкен, қозғайтын сезімдері аса нәзік болады. Өлеңдерінің ішінде хат танымайтын қара қазақтар түсінбейтін сөздер, орамдар жоқ. Тек анда-санда бірер жерлерде орысша, не бір бөтен басқа тілдер кездеседі» [14, 20 б.]. Автордың жабайы тіл дегені сол кездің ыңғайымен айтылып отырған сөз сияқты. Абайды ақсүйек, феодал деп, халыққа жат санап келгендер ақынды ақтап, қарапайым халыққа жақындата түсу мақсатымен әдейі айтып отырғандай. Қоғам, мемлекет қайраткері Ы. Мұстамбаев сол кездегі саясаттың ыңғайымен Абайдың халық тілімен жазғандығын баса айтып отыр.

Мақалада Абайдың орыс әдебиетімен байланысына, Пушкиннен, Лермонтовтан, Крыловтан, Гогольден, Салтыков-Щедриннен үйреніп, олардан аударма жасағанына едәуір орын берілген. Ыдырыс Абайды аударманың хас шебері деп біледі. Лермонтовтан аударғандарын талдай келе: «Бұл переводтар Лермонтовтың өз өлеңдерінен не мағына жағынан, не сурет жағынан, не тіл жағынан бірде кем емес» – деп бағалаған [14, 21 б.].

Ыдырыс мақаласын «Біз Абайды өзінің саяси жолына жалау қылатындарға да қарсымыз... Біз екі ортада ептік, бұқпантайлық жасап, Абайды реті келсе мақтап, болмаса, боқтап жүргендерге де қарсымыз... Абайдың сөздері, өлеңдері – зор мағыналы тарихи оқиға. Абай – заманына қарай сөзсіз ірі ақын. Абайдың кемшілігі де көп, бірақ оның заманын да, ортасын да еске алу керек. Заманына қарай, бұл күнгі еңбекші елдің жұртшылығы Абайды өзіне лайықты орнымен қадірлеу керек» деген жүрекжарды жолдармен аяқтаған [14, 22 б.].

Ұлтжанды азамат Ыдырыс Мұстамбаевтың «Абай» атты мақаласы жиырмасыншы жылдардығы әдеби мұраға көзқарас, Абайтану саласындағы елеулі еңбектің бірі болды. Голощекиннің Қазақстанда «Кіші Октябрь жасау» жоспары іске қосылып, саяси ахуалдың ушығуынан Абайды қаралау барынша күшейіп, ресми сипат алып тұрған кезде Ыдырыстың ақынға араша түсіп, арнайы мақала жазуы – ұлтын, оның әдебиетін шын сүйген, парасатты адамның ғана қолынан келетін үлкен ерлік.

Қорытынды

Әрине, Ы. Мұстамбаевтың айтқан пікірлерінің барлығы да дұрыс еді деген ойдан аулақпыз. Партия қызметкері Ыдырыстың кей тұстарда саясаттың ыңғайымен кеткен жерлері де жоқ емес. «Осындай нашар шыққан Абайдың өлеңдерінің бірі «Интернатта оқып жүр» деген өлеңі» сияқты пікірлер де кездесіп қалады. Сонымен Ы. Мұстамбаевтың «Абайы» жиырмасыншы жылдардағы қазақ әдебиетінде орын алған түрлі солақайшылықтарға қарсы күресте ұлы ақынның өлмес поэзиясы жайлы толымды ойлар айта алған, әдеби сынның интеллектуалдық өресін байқатқан кезең тынысын танытарлық тарихи еңбектің бірі болды дейміз.

1930 жылы Мәскеуде жарық көрген «Әдеби энциклопедияның» 1-томында Абайдың мұрасы социологиялық тұрғыдан түсіндіріледі. Ол қазақ буржуазиясының идеологы, ұлтшылдық бағыттағы қазақ әдебиетінің негізін қалаушы, сондықтан да ол қазақ халқының өткен өмірін артық көріп аңсайды; өлеңдерінде марапаттайды, өмірге еніп жатқан жаңалық атаулыға қарсы күреседі. Абай негізін салған қазақтың буржуазиялық әдебиетін жалғастырушылар қатарында Байтұрсынов, Дулатов, Құдайбердиев, Қарашев, Жұмабаев, Дөнентаев, Мәжитов, Сейфуллин есімдері аталып, олардың шығармашылықтарының негізгі сарыны менмендік, ұлтшылдық, діншілдік деп сипаттаған.

Сөйтіп жиырмасыншы жылдардағы әдеби пікірталастар барысында Абайдың әдеби мұрасы жайлы бір-біріне кереғар екі пікір көрінді. Әдебиеттегі ұлттық бағытты ұстанып, Абайды қорғағандар әдебиет сахнасынан күшпен кетіріліп, ақыннан безгендер биліктің күшімен үстемдік алды. Қазақ әдебиетін Абайдан айыру деген сөз оны ұлттық даму арнасынан айыру

деген болатын. Әдебиетті бағалаудағы таптық көзқарас бүкіл кеңестік дәуірдегі әдебиетімізге жетекшілік роль атқарып, оның ұлттық сыр-сипатына айтарлықтай нұқсан келтірілді.

Әдебиет

- Букейханов А. Абай (Ибрагим) Кунанбаев. Некролог // Семипалатинский листок. – 25-27.11.1905. – № 250. – С. 2-3.
2. Жұмабаев М. Шығармалары: өлеңдер, поэмалар, қара сөздер (Құраст. Абдуллин Х., Дәрімбетов Б., Жұмабаева З.). – Алматы: Жазушы, 1989. – 448 б.
3. Уақ. Абай өлеңін оқығанда // «Қазақи». – 23.06.1914. – 4 б.
4. Дөнентав С. Шығармалар. – Алматы: Рауан, 1990. – 426 б.
5. Екеу. Журнал туралы // «Абай». – 1918. – №1. – Б. 3-8.
6. Сағди Ә. Абай // «Ақжол». – 1923. – 13 қазан. – №356; 20 қазан. – №359; 30 қазан. – № 363; 17 қараша. – №369; 24 қараша. – №372.
7. Мұқанов С. Қара тақтаға жазылып жүрмендер, шешендер! // «Еңбекші қазақ». – 01.03.1923. – №69. – 3 б.
8. Сәдуақасов С. Қазіргі дәуір – іс дәуірі // «Лениншіл жас». – 1925. – №1. – 3 б.
9. Кенжебайұлы Б. Абай // «Еңбекші қазақ». – 28-29.08.1925. – №6. – 3 б.
10. Қамзабекұлы Д. Руханият. Саяси қуғын-сүргін құрбандары туралы мақалалар мен зерттеулер. – Алматы: Білім. 1997. – 272 б.
11. Садуақасов С. Әдебиет әңгімелері // «Еңбекші қазақ». – 15-16.2.1927. – 3 б.
12. Жүсіпбаев Х. Әдебиет тексеру ережелері. Әдебиетті Маркс, Ленин жолдарымен сынаудың негіздері // «Жыл құсы». – 1928. – №2. – Б. 5-9.
13. Мұстамбайұлы М. Көркем әдебиет туралы // «Қызыл Қазақстан». – 1927. – №2. – Б. 23-48.
14. Мұстамбайұлы Ы. Абай // «Жаңа әдебиет». – 1928. – № 7– Б. 5-22.

Reference

1. Bukeihanov A. Abai (Ibragim) Kunanbaev. Nekrolog [Abai (Ibragim) Khunanbayev. Obituary], «Semipalatinskii listok» [«sheet of Semipalatinsk»]. № 250. P. 2-3. [in Kazakh].
2. Jumabaev M. Magjan. Shygarmalary: (olender, poemalar, qara sozder) [Magzhan. Works: (poems, poems, words of edification)]. In: Qaz. SSR GA, M.O. Auezov atyn. adeb. jane oner in-ty [Science Academy of Kazak USSR, M.O. Auezov literature and art Institute]. Almaty, Jazushy, 1989. 446 p. [in Kazakh].
3. Uaq. Abai olenin oqyganda [When reading Abay's poem]. Newspaper "Qazaq". 23.06.1914. 4 p. [in Kazakh].
4. Donentav S. Shygarmalar [Works]. Almaty, Rauan, 1990. 426 p. [in Kazakh].
5. Ekeu. Jurnal turaly [About journal]. Newspaper "Abai". №1. 1918. P. 3-8. [in Kazakh].
6. Sagdi A. Abai. Newspaper «Aqjol». № 356. 13 October; №359. 20 October; № 363. 30 October; №369. 17 November; №372. 24 November. 1923. [in Kazakh].
7. Muqanov S. Qara taqtaga jazylyp jurmender, sheshender! [Do not write on the blackboard, poets!]. Newspaper «Enbekshy Qazaq». № 69. 01.03.1923. 3 p. [in Kazakh].
8. Saduaqasov S. Qazyrgy dauyr – is dauyry [Modern era – era of work]. Newspaper «Leninshyl jas». №1. 1925. 3 p. [in Kazakh].
9. Kenjebayuly B. Abai. Newspaper "Enbekshy qazaq". №6. 28-29.08.1925. 3 p. [in Kazakh].
10. Qamzabekuly D. Ruhaniyat. Sayasi qugyn-surgyn qurbandary turaly maqalalar men zertteuler [Spirituality. Articles and research on victims of political repression]. Almaty, Bilim, 1997. 272 p. [in Kazakh].
11. Saduaqasov S. Adebiet angimeleri. Newspaper «Enbekshy qazaq». 15-16.02.1927. 3 p. [in Kazakh].
12. Jusypbaev H. Adebiet tekseru erejeleri. Adebietty Marks, Lenin joldarymen synaudyn negizderi [Literature verification rules. Fundamentals of criticism of literature on the lines of Marx and Lenin]. Newspaper «Jyl qusy». № 2. 1928. P. 5-9. [in Kazakh].
13. Mustambaiuly M. Korkem adebiet turaly. Newspaper «Qyzyl Qazaqstan». №2. 1927. P. 23-48. [in Kazakh].
14. Mustambaiuly Y. Abai. Newspaper «Jana adebiet». №7. 1928. P. 5-22. [in Kazakh].

D.Yskakuly

*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan
(E-mail: danday_09@mail.ru)*

Sh. Sagatova

*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade,
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan
(E-mail: astana14_14@mail.ru)*

Social Attitudes of Abay Studies in Its Early Stages

Abstract. The article notes that the formation of Abay studies begins at the beginning of the 20th century. In 1909, the first collection of the poet was published in Kazan, in the same and subsequent years, representatives of the Kazakh intelligentsia such as A. Bokeikhanov, M. Zhumabaev, S. Donentaev, A. Baitursynov publish their notes on Abai's work. An active study of Abai's work takes place in the 1920s, after the establishment of Soviet power, when in 1922 Abai's poems were published in Kazan and Tashkent. In the same years, the magazine «Abay», other magazines and newspapers («Kyzyl Kazakstan», «Enbekshi Kazak», «Akzhol» gazeti) were published, in which articles of famous writers, literary critics Zh. Aimaurov, A. Sagdi, B. Kenzhebaev were published, S. Mukanova, K. Kemengerova, S. Sadvokasova, Y. Mustambaev, dedicated to the work of Abai, the formation of Kazakh Soviet literature. Controversy flares up in the press. On the one hand, Abai is recognized as a talented poet, lyricist, philosopher, whose work reflected the life and philosophy of the Kazakh people, it is noted that the development of Kazakh literature and language begins with Abai's work.

On the other hand, under the influence of revolutionary class ideas, the ideas of the proletkult, Abai is perceived as a poet of the past era, the era of bays, class discrimination, religious motives in Abai's lyrics, which were developed in the last years of the poet's life, are criticized.

The article is devoted to the analysis of these controversial polemics in the formation of early Abay studies at the beginning of the XX century.

Keywords: Abai, first editions and publications, Soviet power, discussions, talented folk poet, assessment, influence of revolutionary ideas.

Д. Ысқақұлы

*Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан
(E-mail: danday_09@mail.ru)*

Ш. Сагатова

*Казахский университет экономики, финансов и международной торговли,
Нур-Султан, Республика Казахстан
(E-mail: astana14_14@mail.ru)*

Социальные установки абаеведения на ранних его этапах

Аннотация. В статье отмечается, что становление абаеведения начинается в начале XX века. В 1909 г. в Санкт-Петербурге издан первый сборник поэта, и в последующие годы лидеры движения Алаш – А. Бокейханов, А. Байтурсинов, М. Дулатов публикуют свои заметки о творчестве Абая. Активное исследование творчества Абая происходит в 20-е годы, после установления советской власти, когда в 1922 г. публикуются стихи Абая в Казани и в Ташкенте.

В эти же годы издается журнал «Абай», другие периодические издания (журнал «Қызыл Қазақстан», газеты «Еңбекші қазақ», «Ақжол»), в которых печатаются статьи Ж. Аймаутова, А. Сағди, С. Муканова, К. Кеменгерова, С. Садвокасова, Ы. Мустамбаева, посвященных творчеству Абая, становлению казахской советской литературы. В прессе разгорается полемика. С одной стороны, Абая признают как талантливого поэта, лирика, философа, в творчестве которого отразилась жизнь и философия казахского народа, отмечается, что с творчества Абая начинается развитие казахской литературы и языка.

С другой стороны, под влиянием революционных классовых идей, идей пролеткульта Абай воспринимается как поэт прошлой эпохи, эпохи баев, классовой дискриминации, критикуются религиозные мотивы в лирике Абая, получившие развитие в последние годы жизни поэта.

Статья посвящена анализу этих дискуссионных полемик в становлении раннего абаеведения в начале XX века.

Ключевые слова: Абай, первые издания и публикации, советская власть, дискуссии, талантливый народный поэт, оценка, влияние революционных идей.

Авторлар туралы мәлімет:

Дандай Ысқақұлы, корреспонденция үшін автор, филология ғылымдарының докторы, филология және әлем тілдері факультетінің профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан Республикасы.

Сағатова Шолпан Бейсенқызы, филология ғылымдарының кандидаты, әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының доценті, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, А. Жұбанов көшесі, 7, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы.

Information about authors:

Danday Yskakuly, corresponding author, Doctor of Philology Sciences, Professor of the Faculty of Philology and World Languages, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi avenue, 71, 050040, Almaty, Republic of Kazakhstan.

Sagatova Sholpan Beisenovna, Candidate of Philology Sciences, Associate Professor of the Faculty of Applied sciences, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Zhubanov Str., 7, 020000, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan.

Сведения об авторах:

Дандай Ысқақұлы, автор для корреспонденции, доктор филологических наук, профессор факультета филологии и мировых языков, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Республика Казахстан.

Сағатова Шолпан Бейсеновна, кандидат филологических наук, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, ул. А. Жубанова, 7, 020000, Нур-Султан, Республика Казахстан.